

LÁNCZI ANDRÁS

HATÁROK MINT A KULTÚRA ALAPJA*

Amikor határokról beszélünk, akkor a létezés első kérdését tesszük fel: képesek vagyunk-e a végtelenben élni, a végtelenség elviselhetetlen tudatával? A végtelen ugyanis határoknélküliséget jelent, valami olyasmit, ami ellentétes az emberi értelemmel felfoghatóval. Azért „elviselhetetlen”, mert a világ megérthetetlenségét sugallja, hogy semmi értelme sincs sem a világnak, sem az emberi életnek. Az ember ugyanis értelmezni akarja önmagát és a világot önmaga körül. Elviselhetetlen volna az ember számára, ha nem adna valamilyen választ a végtelenség kérdésére, megelőzve minden más kérdést. Mivel a végtelenség az értelemmel szembeni jelenségnek, sőt adottságnak látszik, az emberi élet magától értetődő vagy természetes kerete, az ember nem tehet mást, mint kérdéseket tesz fel a végtelenre vagy az örökre vonatkozóan. De mihelyst képes az ember kérdéseket feltenni, abban a pillanatban a végtelent véges szakaszokra osztja fel, feldarabolja. Ez az emberi értelem kompromisszuma vagy megalkuvása, eddig és nem tovább, különben a megismerhetőhöz sem fog közelebb kerülni. Föl kell tehát darabolni mind az időt, mind a teret. Az ember maga a kompromisszum: csak a végtelen földarabolása révén képes racionálisan élni, racionálisan, azaz a létezővel önmagát szembeállítva bármit is állítani a világról. Nem az a lényeg ebből a szempontból, hogy mit tesz az ember, mert az már csak a következménye az eredeti kompromisszumnak – mire kérdezhetünk egyáltalán rá –, hanem az, ami ő maga: soha, de soha nem lesz képes fölébe kerekedni az adott vagy sajátos körülményeinek, az emberi értelem alárendeltje a végső rendnek, amely arra kényszeríti az embert, hogy értelmi erejét és tehetségét alárendelje ennek a feladatnak, a rend megismerésének. Az emberi megismerés mindig töredékes, vagyis véges és tökéletlen. Emiatt az emberi gondolkodás csak a végtelen felosztása, feldarabolása révén képes bármit is kijelenteni, esetleg állítani. Mi több, maga a gondolkodás nem egyéb, mint határok meghúzása. Aki Istenben hisz, az sem jár el másként: Isten mint teremtő, mint a kezdet, eleve határhúzás. A végtelen elviselhetetlenségének kezelése az is, ha a kezdetet abszolútnak nyilvánítjuk, ahogy a keresztény dogma teszi. Aki ezt elfogadja, annak számára a végtelen többé nem jelent pusztító kísértést.

Mi az, hogy végtelen? Ennek a kérdésnek a felvetése azonos annak beismerésével, hogy a létezés értelmetlen, vagy egyszerűen annak tudomásulvétele, hogy a létezés van? Az ember azért képes alkotni, teremteni, mert a végtelent felszabdálja határok beiktatásával. Nem lehetséges ugyanis közvetlenül a végtelenhez hozzáférközni. Minden gondolkodás alapja határok meghúzása, azaz definiálás. A latin *definire*, a mai definiálni szavunk elődjének jelentése lehatárolás, határ meghúzása révén meghatározni valamit. Vagyis megnevezni azt, hogy „mi ez?” vagy „mi az?” Kérdés, hogy vajon a gondolkodásunknak van szüksége határok meghúzására, vagy a valóság, a létező eleve határokkal van teli. Az jól látható, hogy a

* A szöveget Monostori Martina gondozta.

létezők ellentétes minőségekből állnak: tűz és víz, élő és élettelen, pozitív és negatív töltésű atomi részecskék – s most csupán a tapasztalati világ néhány minőségére utaltam. Mi a helyzet a matematikai összefüggésekkel? Ezek nem tapasztalatiak, hanem logikaiak, de itt is megjelenik a pozitív és a negatív számok szembeállítás. De vajon az ellentétek határok meghúzását is jelentik? Az anyag – tűz, víz, megszületés és pusztulás – végtelenség látszik, létezésének nem feltétele a határok meghúzása. A számok is a világ végtelenségére utalnak. Sem az anyagi világ, sem a logikai világ létezéséhez a határoltág nem látszik feltételnek. Ezen a ponton szükséges utalni az antik görög világkeletkezés leírására: a kezdőpont a káosz, nem valamilyen teremtő akarat, vagyis a végtelenség gondolatából indul ki. Ez azt is jelenti, hogy a világ eredendően nem erkölcsi jellegű, másként fogalmazva: a világ megvan az ember nélkül is.

Modernség és gondolkodás

Amikor gondolkodunk, hallgatólagosan azt a kérdést tesszük fel, hogy „mi ez?” vagy „mi az?” Nem lehetséges gondolkodni bármiről anélkül, hogy ne neveznénk meg a dolgot, amiről gondolkodni akarunk vagy szeretnénk. De abban a pillanatban, amikor az ember nyelvi képességei révén megnevez valamit, azonnal szembeállít, megkülönböztet, határokat húz meg. A 20. századi bölcseleti irodalom egyik legbecsesebb szövege Martin Heideggernek a *Was heisst Denken?* című könyve – mit jelent gondolkodni? Noha a filozófiai gondolkodás a *Lét és idő* című munkát tekinti Heidegger fő művének, nyilván nem alaptalanul, megítélésem szerint a *Was heisst Denken?* legalább ennyire fontos könyve. Heideggernek ez az előadás-sorozata azt a célt tűzte ki, hogy értelmezze, mit jelent gondolkodni, vagyis definiálni akarta, mi a gondolkodás. Lehatárolni, azaz a „mit jelent gondolkodni?” nem kisebb feladat, mint megérteni az embert. Szemben a felületesebb megközelítéssel, a modern tudomány – Heidegger ezen a ponton kategorikus – nem azonos a gondolkodással. A gondolkodás valami más, mint a modern tudományok művelése. Heidegger szerint „A gondolkodás akkor gondolkodás, amikor valami olyasmire válaszol, ami leginkább gondolkodásra ösztönöz. A gondolkodásra ösztönző korunkban ami leginkább gondolkodásra ösztönöz, az abban áll, hogy még mindig nem gondolkodunk.”¹ Semmilyen modern triviális beszéd sem vezet el a gondolkodás fogalmához. A modern tudomány szabályokat követ, a gondolkodás semmiképpen; a triviális okfejtések pedig csak locsogáshoz vezetnek – olyan beszédhez, amely nélkülözi a gondolkodást. Gondolkodásra ösztönöz az, ami „sötét, fenyegető és borús, illetve ami általában ellentétes”. Érdekes, hogy ezen a ponton utal Heidegger a korabeli – 1920-as évek utáni – német gondolkodók egy részének modernségellenes hangulatára, elsősorban Oswald Spenglerre. Aki a modernség ellen foglal állást, az „gondolkodásösztönző”, mert szembe megy az általános, ám a gondolkodás szempontjából haszontalan beszédekkel. Heidegger szerint a modernség fő vonása, hogy gondolkodásellenes, vagy inkább lemond a gondolkodásról. Az ember ugyan képes gondol-

¹ „Das Denken denkt, wenn es dem Bedenklichsten entspricht. Das Bedenklichste zeigt sich in unserer bedenklichen Zeit darin, dass wir noch nicht denken.” Martin HEIDEGGER: *Was heisst Denken?*, Niemeyer Verlag, Tübingen, 1954, 10.

kodni, azonban semmi nem garantálja, hogy ezt a képességét használja is.² Mi ennek az oka? Valószínűleg az, hogy ami gondolkodásra ösztönöz bennünket, az elfordul tőlünk, éppen ez az elfordulás a kulcsa a gondolkodásnak. Szókratész pontosan amiatt nem írt le egy sort sem, mert tisztában volt a megismerendő természetével, amely állandóan elfordul, kicsúszik, megfoghatatlanná válik. Mégis, a gondolkodás feladata ennek az elfordulónak a megértése. Ott van a szemünk előtt, mégis megfoghatatlan.

Heidegger szerint a gondolkodás négy módusban ragadható meg. Hogy mit jelent gondolkodni, az elsősorban abban érgető tetten, hogy a gondolkodás mindig felidézés, emlékezés. Amikor gondolkodunk, akkor felidézünk, vagyis valami örök létezőre irányul a figyelmünk. Másodsorban, a gondolkodás mindig ítéletalkotás. Minden ítéletalkotás a racionális megértés csúcса, a megértés a legtágabb értelemben. Megítélni annyi, mint megérteni. A megértésnek azonban van egy megelőző kérdése: mi készítt bennünket egyáltalán gondolkodni? A gondolkodás ugyanis elhívás.³ Heidegger számára ez a legfontosabb – a negyedik – kérdés, amikor arra kereste a választ, mit jelent gondolkodni. Némi túzással azt mondhatjuk, hogy Heidegger Parmenidész egyik töredékének első másfél sora értelmezési kísérleteként írta meg az egész könyvét. Így hangzik Parmenidész egyik töredékének első másfél sora: „Kell, hogy a gondolat és a beszéd mind létbe merüljön, mert lét van, s nincs nemlét.”⁴ Csak az eredeti görög mondat ismeretében követhető Heidegger elemzése, melynek kulcskifejezése: *eon emmenai*, ami a magyar fordításban „létbe merüljön” formát kapott, lényegében azt fejezi ki, hogy a lét van, vagy azt: „jelen lenni”. A gondolkodás, a beszéd és a lét egységét fejezi ki a parmenidészi töredék, Heidegger szerint pedig az *eon emmenai* az, ami gondolkodásra hívja el az embert.⁵ Parmenidész 3. töredéke hasonlóan fejez ki: „elgondolni: ez épp ugyanaz, mint lenni”.⁶ A harmadik kérdés pedig az, hogy mire van szükségünk ahhoz, hogy a lehető legnagyobb helyességgel tudjunk gondolkodni. A gondolkodásra való összpontosítás azért nehéz, mert egy két és fél ezer éves fogalomalkotási folyamat zajlik, ami meglehetősen kaotikus körülményt teremt a gondolkodásról való gondolkodás számára. Heidegger ezért el is hárítja, hogy az általa föltett kérdésre történeti módon keresse a választ.

Az azonban leszögezhető, hogy miként a modern európai kultúra megfeledezett a gondolkodásról, úgy vesztette el a határok megállapításának a szükségességét is. Ha nincsenek határok, nincs lehatárolás vagy definiálás, akkor nincs gondolkodás sem. Ha nincs gondolkodás, akkor az ember elveszti a legvégső elhivatását, azt, ami gondolkodásra készíti – elveszti képességét a létezésben való minél teljesebb részvételre.

² Martin HEIDEGGER: *What is called thinking?*, ford. J. Glenn Gray, Harper Perennial, New York, 2004, 17.

³ *Uo.*, 161.

⁴ PARMENIDÉSZ: *Töredékek*, ford. Végh Attila, Attraktor, Gödöllő, 2010, 63.

⁵ HEIDEGGER: *What is called thinking?*, 231.

⁶ PARMENIDÉSZ: *I. m.*, 57.

Az ember mint közösségi lény

Amennyiben elfogadható a heideggeri megközelítés, akkor bátran továbbléphetünk a határok kérdésének pragmatikusabb kezeléséhez. A gondolkodás ugyanis több tulajdonsággal is bír, vannak felismerhető attribútumai: ilyen 1) *az összpontosítás mértéke*: megfigyelhető, hogy minden kultúra számos olyan szokást, hagyományt alakított ki, amely segíti a figyelem összpontosítását (ezért nem mindegy, hogy miből áll a nevelés és az oktatás formája és tartalma); 2) *a transzcendencia szükséglete*: értelemkeresés jellemzi az emberi megnyilvánulásokat, ezért szokták az embert vallásos lénynek is nevezni (egyedül az ember nem képes életerejét, cselekvőképességét megőrizni, ha nem látja, minek mi az értelme, emiatt az ember túlmutat önmagán, s ezzel az ember tisztában is van); 3) *a különbségtevés* mint a gondolkodás célja: a gondolkodás végsősoron különbségek megállapításában fejeződik ki (amikor definiálni akarunk valamit, akkor egy dolgot leválasztunk más létezőkről, önálló létezőként állítjuk a figyelmünk elé); 4) *állandó igazságkeresés*: az ember legfőbb mozgatója a jó fogalma. A jó nagyon sok formát ölthet, de ezek közül is a morális igazságosságérzet áll az első helyen. Miközben sokan temetik a hagyományos sajtót, sőt a könyvnyomtatást, egyre többen vannak, akik a hagyományos tévékultúrát is sorvadónak ítélik. Ez azért nem valószínű, mert a tévé mára egyértelműen a modern szükségletipar részévé vált, lelki szükségletek kielégítésének rendelik alá a döntéseiket. Kielégíti a hírfogyasztás hagyományos híveit, a sportesemények kiváltotta meglepedettségérzés koldusait, de még inkább az igazság győzelmét várók mindennapi vágyait. Az igazságérzetnek naponta ki kell elégülnie, ahogy az éhségérzetnek. A tévécsatornák többsége minden áldott este valamiképpen az igazságérzet-szükségletünk kielégítésére szakosodott. Ezért kezdődnek a hírek bűnügyi jelentésekkel, balesetekkel, hogy a félelem fenntartása mellett tér nyíljon az igazságérzet kielégítésének. Ezért a sok nyomozás, bűnüldözés, borzongató történet, krimi, vérontás. Napi megváltásra szorul a modern ember, hit nélkül. Az igazság végső győzelmében már alig hisz, de a napi igazságfogyasztásra rászorul az ember. Ezért ezek az igazsággyőzelemnek szentelt filmsorozatok, egyetlen szereplő kérelhetetlenségére építő filmek. Voltak klasszikus nyomozók, akik számára a bűntény kiderítése egybeesett az igazság diadalával. Később azonban egyre inkább a bűntény felderítése vált céllá, az igazság szempontjai elenyésztek, ma pedig igen nyíltan igyekeznek kimutatni: nem is biztos, hogy az igazság győzedelmeskedik. Woody Allen talán legjobb filmje a *Bűnök és vétkek*, amely azt mutatja meg, hogy nem biztos, hogy a bűn elnyeri a legfőbb büntetését. Azt sugallja, hogy lehet új életet is kezdeni egy előre megfontolt gyilkosság után. S valóban, a film főhőse nemhogy nem vesztette el a cselekvés iránti vonzódását, de együtt tud élni bűntudatával. Mert már az igazság sem a régi, relatív, és semmi nem garantálja. Az ösképlet persze Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődése*.

Szemben a létezés egyéb formáival, az emberi világ, amelynek a legbelső természete, hogy morális, képtelen határok meghúzása nélkül létezni. S ezt a kereszténység teremtéstörténete messzemenően ki is fejezi. Kezdetről és végről beszél. Jóról és gonoszról, szeretetről és gyűlöletről, félelemről és bátorságról szól. Már maga Isten önmagában határ – határ a hívő és hitetlen között. Mondjuk ki: kultúránk a határok fogalmára szorul, amikor erről megfedkezünk, kultúránk válságba kerül.

A határok eredete a szembeállításokban kereshető, ami a gondolkodás kiindulópontja. Az ember valójában folyamatosan szembeállítja magát a végtelennel, azzal, ami számára felfoghatatlan. Emiatt marad neki a lehatárolt, a véges, a valóságos. Azt hiszi, hogy ami ilyen – azaz lehatárolt –, azt képes uralni, képes birtokba venni. Birtokba is veszi: határt húz civilizáció és természeti állapot, kultúra és barbárság, társadalom és állam közé – az egész emberi történet határok megállapításából áll. A határok meghúzése azonban nem önkényes, noha sokféle. Emberi közösségek nemzedékeken keresztül különböző választípusokat adnak az életük fenntartása érdekében. A kérdések ugyanazok minden korban és minden embercsoportban: hogyan élünk, hogyan állítjuk elő a szükségleteinket kielégítő javakat, milyen szabályok szerint rendezzék a közösség tagjai a felmerülő konfliktusokat, hogyan találják meg azt, amit az élet értelmének tartanak.

Az ember maga a végesség: sem a tudása, sem az akarata nem lehet teljes. Minden mulandó, vagyis véges. De ez felfoghatatlan az ember számára, ezért szeretné a végtelent, az öröklétet elnyerni. Vajon melyik vallás nem ígéri valamilyen formában az öröklétet vagy megváltást? A hinduizmus újra-megtestesülésről szól, a buddhizmus az újraszületéstől való megszabadulást ígéri a nirvána örök nyugalomával. S akkor még nem is utaltunk a kereszténység üdvtanára vagy a Korán paradicsomára. Az öröklét ugyanis a határtalanság birtokba- vagy az emberi hatalom alá vételét jelenti. A végtelen nem lehet értelmetlen, kell, hogy legyen jelentése. Az ember nem akar meghalni, de mert meghal, keresi annak lehetőségét, hogy az élet és a halál közti határvonal ne legyen átléphetetlen, végleges. A létezés a határok által mutatkozik meg. Ami van, azt határ választja el attól, ami nincs. Feltéve, hogy a nemlét egyáltalán létezik, Parmenidésszel szólva.

Az emberi élet legnagyobb kérdései, hogy kik vagyunk és honnan jövünk. Amikor neki állunk ezen kérdések megválaszolásának, akkor hirtelen további kérdésekbe ütközünk: mi a lét?; mi a semmi?; megismerhető-e a világ?; mi az anyag?; van-e lélek?; mi a gondolkodás?; van-e Isten?; mi a halál? Ehhez képest a „hogyan élünk?” kérdése alárendelt, de szoros összefüggésben van az előbbi kérdésekkel. Minden kultúra azt fejezi ki, hogy miként lehet kapcsolatot találni az élet legalapvetőbb vagy első kérdései és az emberi élet hétköznapi kérdései között. Mert míg a lét végtelen, az emberi lét véges. Ezen nem tudunk változtatni, csak kénytelenek vagyunk figyelembe venni, különben csupán rossz kérdéseket és így rossz válaszokat fogunk adni. Mivel többféle válasz van az ember első kérdéseire, ezért többféle kultúra van, ez nem az igazságtól való távolság mércéje, csupán annak kifejezése, hogy az emberi gondolkodás közvetlenül nem tud hozzáférközni a legfőbb kérdések válaszaihoz. Közvetlenül nem, vagyis csak olyan válaszai vannak, amelyek az emberi élet tényei alapján képesek valamilyen felfogást kialakítani, valamit mondani. De mindegyik kultúra az ember legmélyebb, legvégössőbb kérdéseit teszi fel, azokra akar valamilyen választ kapni. A „valamilyen” nem azt jelenti, hogy a válaszok egyformán helyesek vagy egyformán alkalmasak – de azt jelenti, hogy bármelyik szerint lehet élni az emberek bármekkora csoportjának.

Minden kultúra alapkérdése, hogy miként szervezi meg az alapvető kérdésekre adott válaszokat: mekkora helyet hagy a hitnek és mekkorát a racionalitásnak. E kettősség forrása, hogy az emberek nem csupán kíváncsi lények, de közösségi lények is, emiatt minden vizsgálódásuknak politikai, az emberi együttélésből származó dimenziói vannak. Nincs egyetlen emberi kérdés sem, amelynek ne lenne politikai vetülete – aki abban a reményben ringatja magát,

hogy lehetséges az apolitikus élet, annak fogalma sincs a létezés összefüggéseiről. Az embernek először is azzal a kérdéssel kell szembenéznie, hogy mi a végtelen, pontosabban mi az ellentéte a végtelennek, mivel ha egyedül a végtelennek van „létezése” vagy valósága, akkor a gondolkodás értelmetlen. A gondolkodás ugyanis csak akkor lehetséges, ha a létezőknek határai vannak, azaz semmilyen dolog sem örök vagy korlátlan erővel bír. Gondolkodni annyi, mint különbséget tenni, aminek az alapja a határok megvonása. Ez azt is jelenti, hogy ha a lét végtelen, akkor gondolkodás révén nem tudjuk megérteni, mi a lét. Mert a gondolkodás kizárólag lehatárolások révén képes bármit is megállapítani. Gondolkodni annyi, mint határokat kijelölni, meghúzni és azokon belül vagy kívül maradni. Aki belül van, az tudós, aki kívül, az tudatlan – legalábbis a modern normák szerint –, holott nem biztos, hogy alkalmatlan a végső kérdésben való megnyilvánulásra, mivel a tudomány sincs abban a helyzetben, hogy tudná, mik a válaszok a végső kérdésekre: ezért is van mindig valamekkora fogadóközönsége a váteszeknek, jósoknak, csillagjósoknak, áltudósoknak. Adott esetben a józan ész is közelebb lehet a gondolkodás feltételeihez, mint a modern tudomány, mert a józan ész gondolkodáskreativitását nem gátolja semmi, egyedül a valóság, a tapasztalat, a hozzáférhető történelem. A józan ész sosem azonos az áltudománnyal.

Mivel az ember közösségi lény, s ezen nem is tud változtatni, legfeljebb annyi „játéktere” marad, hogy növeli a távolságot ember és ember között, már ha ennek van értelme. Ez a modernség útja. Az emberek ugyanis túl közel vannak egymáshoz, ez okozza a sok konfliktust, feszültséget. Hogy ne ismétlődjenek meg a történelmi tapasztalatok, a közösség és az egyén közé határozott vonalakat húztak: az egyén jogai azt fejezik ki, hogy az egyénnel nem tehet meg bármit a közösség, legalábbis nem direkt módon. Ezzel azonban az egyének közé is határvonalat húzunk, erősítjük az egyén személyes képét, érdekeit stb., ily módon növeljük az egyének közti távolságot. De ugyanezt tesszük az intézményeinkkel is a modernségben, amely az újra törekszik: elválasztjuk a hitet és a racionalitást, az egyházat és az államot, a szuverenitást megosztjuk, határokat húzunk társadalmi csoportok között, vagyis elkülönítjük őket egymástól, mert a modern ember büszke a gondolkodására vagy inkább tudományára. Minél beljebb haladunk a modernségben, annál több a határvonal, a szétválasztás, a megosztás. Ezzel párhuzamosan közben határokat is lebontunk a gazdaságban, a közlekedésben, a sport és a turizmus révén. De mindent a gondolkodás ellenében tesszük: a modernség tudomány- és technológiaközpontú, de a létezés egésze nem érdekli, arról leválasztotta magát. Egyedül a természettudomány szembesül még a létezés végtelenségének problémáival, igaz, szaktudományos módon, de azért jelenleg a természettudományok a legfilozofikusabbak. Maga az ember elengedte önmaga bölcséleti vagy fogalmi megértését. Mert tudja, hogy a tudomány kiteljesedése nem hozta el a létezés titkának megfejtését – ahogy ezt a modernség kezdetén ígérték a gondolkodók.

Határok, politika és a kultúra

Hol a határ bűn és bűnhődés, igazság és igazságtalanság, jó és rossz között?

A határok valójában nem léteznek, csak a gondolkodásunkban, a lelkünkben – a létező viszont végtelen. Egyetlen kézzelfogható határ a kerítés, amely részben kívül, részben belül

tart. A kerítés a tulajdon fizikai megjelenítője; a börtönkerítés nem engedi, hogy a börtönbe zártak tetszésük szerint közlekedjenek. Minden más határ képletes, az emberi elme eszköze valaminek a kifejezésére. Vegyük például az állampolgárság fogalmát. Az ember életében az egyik legrégebbi határvonalat a közösséghez való tartozás kifejezése adja. Aki tagja egy közösségnek, azt le kell határolni más közösségek tagjaitól. Állampolgárnak lenni annyit jelent, hogy az emberek egy csoportja közéjük tartozónak ismer el valakit. Éppen ezért az egyik legsúlyosabb büntetés a politikai kirekesztés számtalan intézményes és hallgatóságos formája: az ókori athéni *osztrakizmosztól* a római száműzetésen át a modern demokratikus „elhallgatás falával” körülvenni valakit gyakorlatáig terjed az egyén és közösség viszonyának politikai büntető célú kezelése.

Egyén és közösség közti viszony a legnagyobb határvonal az emberek életében. Egyben a hatalom keletkezésének is a titka.

Minden politikai közösség folyamatosan kijelöli ezt a határvonalat, de csak kivételes esetekben látszik, hogy az egyik legfontosabb gyakorlata. Leginkább a politikai alapítás időszakában mutatja meg magát rövid pillanatokra, hogy valójában mi a tétje az egyén és a közösség közti határvonalak meghúzásának. Elég régóta állítom, hogy az amerikai alapítás Róma alapításának jelentőségével felérő esemény volt. Minden tudatos alkotmányozási folyamat szintén alapítási aktus a modern világban. Ilyen volt a kommunista államalapítás 1948-ban Magyarországon vagy az 1989-es rendszerváltásnak elnevezett politikai cselekvéssor is. Ezek közös vonása az alapítás szándékában megfogalmazódó tény, miszerint új politikai közösséget hoznak létre; ez volt az amerikai alapítás; vagy egy régi politikai közösséget kreáló szabályrendszert egy újjal cserélnek föl, hogy a hatalmat – egyén és közösség alapvető viszonyrendszerét – újraértelmezzék, ahogy ezen a kelet-európai rendszerváltások mára többé-kevésbé áttestek. Nem a különböző politikai konstrukciók az érdekesek, hanem az a pillanat, amikor az új kreálásának folyamatában a benne résztvevők felismerik, ráeszmélnek, maguk elé húzzák, hogy lássák, mit is csinálnak. Minden hatalomkreálás nyitott végű definíciók megfogalmazása: aki definiálja, hogy mi a politika, az fogja irányítani a politikai folyamatokat. Akinek joga van megmondani, ki tartozik a politikai közösségemhez, hol húzódik a határa az egyén akaratának a közösség akaratával szemben, aki nevet ad az intézményeknek, az tud élni a megfogalmazott célok eléréséhez szükséges erőforrásokkal.

Álljon itt az amerikai politikai közösség megteremtésének kezdőpillanatáról egy felvétel. John Winthrop a 17. századi észak-amerikai történelem kiemelkedő alakja, Massachusetts első kormányzója, az újangliai protestánsok szellemi vezetője. Leghíresebb szövegéből (*City upon a Hill*, 1630) egészen a mai napig amerikai elnökök sora szokott idézni. Nemcsak ő, de mások is megpróbálták megszervezni az első közösségeket Észak-Amerikában. Mire támaszkodhattak? A keresztény tanításokra, a hatalom gyakorlásának isteni felhatalmazására. Közösséget kellett szervezni, irányítani kellett a zord körülmények között élő emberek életét. Kellott egy alapelv, amelyet Winthrop így fogalmazott meg: „Mert tudnunk kell, hogy hegytetőn épült város leszünk, s minden ember reánk függeszti tekintetét.” A közösségalapítás valamilyen értelemben a kiválasztottságtudatra támaszkodik: hatalmas belső lelkierőre van szükség hozzá, amihez külső, végsősoron a világ közömbös rendjéből kiolvasott végső, leghatártalanabb hatalom támogatása kell. Hogy Isten hatalma az egyetlen határtalan erő, az vitatható, hiszen a gonosz-

nak is van hatalma. A keresztény teológia szerint a gonosz csupán teremtmény, ezért Isten hatalmával nem ér föl, de mert van ereje, adott helyzetekben korlátozza. A modern embert az zavarja össze, hogy nem hisz sem Istenben, sem a természeti törvényekben mint a morális törvények forrásában. A gonosz banálissá vált, de létezik, míg Isten már halott a számára. A *City upon a Hill* bekezdésnyi szövege az együttcselekvés melletti szenvedélyes kiállás: „Abból a célból, hogy igazságosan cselekedjünk, alázatosan együtt haladjunk Istennel, fáradozásunk során egyetlen emberré kell összeforrnunk, testvéri szeretettel kell egymás iránt éreznünk.” Az összes amerikai kolónia megalapítására igaz, amit John Cotton így fogalmazott meg: „Az ember minden dolgában jobb a közösség, mint a magány.”⁷ De ennél sokkal többről van szó. A közösségalapítás örök kérdéseit Paul Johnson a következő módon fogalmazta meg: „Wintthrop pályafutása és nézetei olyan kérdéseket vetettek fel, amelyek azóta is fel-felbukkannak az amerikai történelemben és a politikai viták során: Hol végződik a szabadság, és hol kezdődik a hatalomnak való alávetettség? Mi az előjáróság szerepe? Hogyan lehet összeegyeztetni a rend iránti igényt és az igazságosság parancsát a könyörületesség keresztény erényével?”⁸ Másként fogalmazva: hol húzódik a határ az egyén és a közösség között, mi több, az ember és Isten közti határvonal?

Hasonló kérdéseket kell föltenni a kommunista rendszerváltásra is. A rendszerváltásnak van egy történeti és van egy bölcséleti nézete. Ami a történetit illeti: a modernség progresszivisták felfogásai között a kommunista rendszer feladta elképzeléseit, és technikai értelemben áttért egy másfajta rendszerfelfogás intézményi vagy alkotmányos alkalmazására. Ez a szemlélet mintakövetést és a technológiai-menedzseri gondolkodás elsajátítását igényli. A bölcséleti nézet azonban arra építi fel a felfogását, hogy minden politikai helyzet az emberről alkotott, kulturális elemekkel átszótt és megszilárdult morális helyzet függvénye. Miközben az ember közösségi, azaz politikai kérdései mindig azonosak, a „hogyan éljünk?” kérdésre adandó történetileg és kulturálisan determinált válaszok fogják meghatározni, valójában mit is tesznek a közösség tagjai. Kérdezem: a rendszerváltás folyamatát kulturálisan feldolgoztuk? Tudjuk, mit akarunk? Tudjuk, mik a céljaink? A legtöbb politikai erő még a fontos kérdések felvetéséig sem jutott el, nemhogy a válaszokig. Mert minden politikai kérdés a világ vagy a létezés mibenlétére fölött kérdés után a legfontosabb. Kulturális értelemben is ki kell tudnunk fejezni, hogyan akarunk élni. Az európai civilizáció, amely leválasztja magát a transzcendensről, az egész megértésének igényéről, az valójában lemond a kultúrájáról; a természetet ellenségnek tekinti, így egyedül a természet legyőzése, a gondolkodás (tudomány) tisztán logikai művelettel alakítása és a művészeti formák kiüresítése lesz a végeredmény. Az európai kultúra válsága mindig is az európai bölcsességseretet válsága volt.

⁷ Paul JOHNSON: *Az amerikai nép története*, ford. Makovecz Benjámin, Akadémiai, Budapest, 2016, 79.

⁸ *Uo.*, 58.